

جهانگردی طبیعت و ضرورت حمایت از آن در ایران

مهدی کروبوی*

گروه مدیریت جهانگردی، دانشکده حسابداری و مدیریت، دانشگاه علامه طباطبایی

Eco- Tourism the Necessity to Support it in Iran

Mehdi Karrobi*

Department of Tourism, Management Faculty of
Management and Accounting, Allameh Tbatateei University

Abstract

Eco-Tourism is an unrepeatable element of permanent development. It is a type of tourism that deals with the lovers of nature and is in contrast with the common tourism. In this article I decided to introduce the agreement of this kind of tourism with the current situation in our country; thus its necessity is undeniable, so by mentioning its advantages in tourism, the weak points and disadvantages will be decreased gradually. In order to explain this type of tourism precisely, I introduced some Eco- Tourism backgrounds and defined a comprehensive definition to show the irreplaceable importance of this industry. Furthermore, I attempted to clarify "Why many nowadays pay more attention to Eco-Tourism" and "What is the relationship between Eco- Tourism and globalization, from the upside to the downside of the hierarchy". Then I mentioned the Iranian society's present condition. I analyzed the recent and common views about tourism in Iran; and by emphasizing on some discourses about identity and the importance of maintaining our values. I decoded some inaccurate presumptions that influenced the substantial revenue, employment ship, and generally many benefits of tourism- in particular, Eco-Tourism. I recognized some prerequisites that should be supposed as protection (Reserved) protecting. Finally, I investigated variable and different dimensions of tourism revolution and very deep changing of technology that reflect the twenty first century's features. The existence and importance of prerequisites, would provide the usage of Eco-Tourism. When I discussed about the importance of tourism, I pointed out relative and absolute poverty, the number of unemployed people, the group of people who are seeking job and its ratio in the whole population of the country, in order to emphasize on the importance of this industry. At last, I reviewed the key words of the article.

Keywords: tourism; Eco -tourism industry; eco -tourism principles; outrunning product process; absolute and relative poverty; kinds of tourist.

چکیده

جهانگردی طبیعت جزئی تفکیک‌ناپذیر از توسعه پایدار به حساب می‌آید و به نوعی از انواع جهانگردی اطلاق می‌شود که دوستدار محیط زیست بوده و در مقابل جهانگردی متداول قرار می‌گیرد. مقاله حاضر مدعی آن است که چنین جهانگردی با شرایط موجود کشور هم‌خوانی بسیار دارد و بدین دلیل ضرورتی انکارناپذیر به حساب می‌آید، زیرا ضمن برخورداری از ویژگی‌های مثبت جهانگردی، نقاط ضعف آن را به حداقل می‌رساند. برای تشریح دقیق موضوع نخست به سابقه جهانگردی اشاره شده است و با ارائه تعریفی جامع از آن، بر اهمیت گاه بدون جایگزین این صنعت تأکید گردیده است، علاوه آن که کوشش به عمل آمده است تا مشخص شود که چرا به یک باره جهانگردی زیست بومی مورد توجه جدی قرار گرفته است و رابطه آن با جهانی سازی از بالا و از پایین چه نوع رابطه‌ای است. پس آن‌گاه با برشمردن ویژگی‌های کنونی جامعه ایران، نگاه رایج به جهانگردی مورد نقد قرار گرفته، تلاش شده است تا ضمن تأکید بر درستی مباحثی چون هویت و ضرورت پاسداری از ارزش‌های همیشه مشمول، برخی پیش فرض‌های نادرست که کشور را از درآمدی چشم گیر، اشتغال‌زایی قابل ملاحظه و فواید بسیار ارزشمند جهانگردی به طور کلی و جهانگردی طبیعت به طور ویژه محروم ساخته است رمز گشایی گردد. درعین حال از پیش شرط‌هایی نیز سخن به میان آمده است که باید به مثابه اصول حفاظتی همواره مد نظر قرار گیرند. در خاتمه با بررسی ابعاد مختلف انقلاب جهانگردی و تحولات عمیق نرم افزاری که از مختصات قرن بیست و یکم می‌باشد. پیش نیازهای لازم که امکان استفاده از جهانگردی طبیعت را فراهم می‌آورد برشمردن شوند. در بحث از ضرورت گردشگری طبیعت به مساله فقر مطلق و فقر نسبی، تعداد بیکاران، گروه‌های سنی جویای کار و نسبت آن در جمعیت کشور اشاره شده تا توجه به این صنعت مهم از هر حیث توجه گردد. در پایان ضمن جمع‌بندی گزاره‌های مهم مقاله در سه گروه اصلی، نکات کلیدی مرور شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: جهانگردی، صنعت جهانگردی طبیعت، اصول گردشگری طبیعت، خودکاری فرایند تولید، فقر مطلق و فقر نسبی، انواع جهانگردی.

* Corresponding author. E-mail Address: Dr.karrobi@yahoo.com

طرح مساله و چارچوب مفهومی

جهانگردی طبیعت و ضرورت آن در شرایط کنونی ایران، موضوع اصلی مقاله حاضر است. پی گیری طرحی روش شناختی برای بررسی موضوع یاد شده، ارائه چارچوب یا کارپایه مفهومی (Conceptual Framework) را به عنوان نخستین گام مطرح می سازد. ارائه چارچوب یا کار پایه مفهومی بحث با تعریف گردشگری طبیعت آغاز می شود. گردشگری طبیعت به نوعی از انواع جهانگردی یا گردشگری اطلاق می شود که مقدم بر هر چیز دیگری دوستدار طبیعت یا محیط زیست است تأکید جهانگرد طبیعت گرا به جاذبه های طبیعی و محیطی است، منظور او پناه بردن به آغوش طبیعت زیبا و تحسین جاذبه های طبیعی است (Alvani, 1994) و محیط زیست را بکر و دست نخورده می خواهد. در نتیجه برای آن که محیط زیست همچنان دست نخورده باقی بماند، طالب نوعی گردشگری است که اثری منفی در محیط بازدید شده باقی نمی گذارد. در عین حال گردشگری طبیعت کاملاً آگاه است که حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از دخالت مخرب کارکنان و دیگران در آن محیط مستلزم آن است که ساکنان مناطق طبیعی ارزشمند، معیشت و زندگی خود را مدیون حفظ محیط زیست بدانند و به همین دلیل در حفظ آن بجان بکوشند و در حفظ محیط فیزیکی گردشگری نقش کلیدی داشته باشند ایجاد تأسیسات، زمین های مناسب برای حفاظت از محیط زیست حائز اهمیت است این امر به حفظ سطح بالایی از کیفیت محیطی کمک می کند که برای جهانگردی موفق بسیار ضروری و برای ساکنین مطلوب می باشد (Global organization of tourism, 2000) در این راستا محیط فرهنگی اجتماعی هم تأثیرگذار است معمولاً در صنعت گردشگری بین محیط فیزیکی و محیط فرهنگی اجتماعی تفاوت قایل می شوند. منظور از محیط فیزیکی زمین، هوا، آب، حیات وحش و دست ساخته های بشری است. محیط فرهنگی اجتماعی نیز

شامل انسان ها و روابط بین آنها و همچنین تعاملات فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی رایج در جوامع است محیط فیزیکی و طبیعت در تأمین نیازهای بشری همواره نقش موثری ایفا کرده اند (Parris, 1997).

در آمد حاصل از گردشگری طبیعت باید چنین امکانی را فراهم آورد. در تعریف بالا چند نکته مهم و کلیدی وجود دارد. نخست آن که بازدید و اقامت گردشگران طبیعت (Eco-Tourism) باید به نحوی اتفاق افتد که تأثیری هر چند کوچک در محیط زیست پدید نیآورد. این امر فی نفسه موضوعی متناقض به نظر می رسد. زیرا بازدید و اقامت افراد در یک مکان مستلزم احداث تأسیسات و دسترسی به خدماتی است که به ناچار با میزانی دخالت در محیط زیست همراه است و این دخالت نشأت گرفته از نیازهای انسانی است که به بهای ایجاد تغییرات زیست محیطی تأمین می شوند (Douswill, 1999). به همین دلیل طراحی این قبیل تأسیسات و ارائه خدمات لازم خود به رشته خاصی که تمامی اجزاء آن دوستدار طبیعت است منجر شده است. دومین نکته آن است که گردشگری طبیعت باید در اندازه و مقیاسی رخ دهد که در آمد حاصل از آن سطح زندگی نسبتاً قابل قبولی را برای ساکنان فراهم آورد تا همین در آمد عامل پایدار شدن محیط زیست گردد. و به نوعی موجب توسعه پایدار نیز گردد. توسعه و مدیریت جهانگردی به طوری که با محیط سازگار باشد و به آن آسیب نزنند عاملی مهم در به دست آوردن توسعه پایدار است (Global organization of tourism, 2000).

مفهوم توسعه پایدار

سابقه اصطلاح توسعه پایدار و در خور به گزارش براتلند باز می گردد در سال ۱۹۸۷ در چهل و دومین نشست اجلاس عمومی سازمان ملل متحد کمیسیون جهانی در زمینه محیط زیست و توسعه تحت نظارت سازمان ملل و به ریاست خانم جی. اچ براتلند گزارشی با عنوان "آینده مشترک" تسلیم نمود که مفهوم نوین "توسعه قابل حفظ

۳. برای بازدید کنندگان و میهمان پذیران تجربه‌ای مثبت ارائه می‌دهد که بیادماندنی است.
۴. سبب می‌شود که حفاظت از محیط زیست از نظر اقتصادی و فایده رسانی سودمند باشد.
۵. حاوی فواید مالی و مقتدرسازی برای ساکنان محلی است.
۶. نسبت به محیط اجتماعی، زیست محیطی و سیاسی کشور میزبان حساسیت‌های لازم را ایجاد می‌کند.
۷. از حقوق بشر جهانی و توافقی‌های کارگری حمایت می‌کند.

گردشگری طبیعت، اشتغال‌زایی و حفاظت از محیط

از طرفی امروزه مشخص شده است که گردشگری طبیعت مهم‌ترین منبع کسب درآمد برای حفاظت از تنوع زیستی (biodiversity) محسوب می‌شود. زیرا محیط جاذبه‌های گردشگری را به عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر صنعت گردشگری چون گوهری گرانبها در خود جای می‌دهد (Fennel, 2003). اصولاً تداوم گردشگری بدون وجود محیطی سالم و شاداب با چشم اندازهای بکر و دیدنی طبیعی غیر قابل تصور است (Mieczkoeski, 1995). براساس مطالعات ارائه شده در کنفرانس مقدماتی اروپا به سال ۲۰۰۲ درآمد حاصل از جهانگردی طبیعت از درآمد محصولات جنگل غیرچوب و داروهای زیستی به مراتب بیشتر بوده و تنها با کشاورزی جنگل داری قابل مقایسه است. در پانل کمیسیون بیرون شهر در ماه مه ۱۹۸۶، ۵۷ توصیه ارائه گردید که یکی از آنها تشویق کشاورزی دوستدار محیط زیست و ایجاد فضاهای از دیدگاه زیست محیطی حساس است علاوه بر آن که جهانگردی طبیعت درآمد اضافی به جنگل نشینان و زارعین اختصاص می‌دهد به سازمان‌های محیط زیست بانی به خصوص در مناطق فقیری که جنگل‌ها و پارک‌های طبیعی مختص جهانگردی طبیعت قرار دارند، برای حفظ جنگل‌ها و پارک‌های طبیعی کمکی بدون جایگزین به نظر می‌رسد،

و تداوم" را معرفی می‌کرد این مفهوم در برگیرنده شرایط محیط انسانی و طبیعی در فعالیت‌های توسعه‌ای بود (Hall and Richards, 2003). در بحث جهانگردی طبیعت مفهوم پایداری، مفهوم مهم دیگری را به چارچوب مفهومی بحث اضافه می‌نماید. «پایداری بدان معنا است که ساکنان امروز اجتماع محلی، روستا، شهر و یک کشور مفروض آن چنان زندگی کنند و توسعه یابند که نسل‌های بعدی نیز به زندگی قابل قبولی ادامه دهند و آنان نیز توسعه یابند» (Piran, 2003). بدیهی است چنین تعریفی نشان می‌دهد که توسعه اولاً صرفاً مقوله‌ای اقتصادی نیست و ثانیاً هر نوع توسعه‌ای قابل قبول نمی‌تواند باشد. با چنین تعریفی مشخص می‌شود که جهانگردی طبیعت نیز تمامی انواع گردشگری را مورد تأیید قرار نمی‌دهد. اساساً پیدایش جهانگردی طبیعت تا حدود زیادی معلول تخریبی است که انواع گردشگری به بار آورده‌اند. تا بدانجا که فواید انبوه مادی گردشگری در مقابل زیان‌های پایدار ناشی از آن، ارزشمند تلقی نمی‌شود. و جذابیت‌های اقتصادی گردشگری موجب شده است که بیشتر مطالعات اولیه محدود به تجزیه و تحلیل‌های اقتصادی مالی و منافع اشتغال‌زایی این صنعت باشد (Mathieson and wall, 1982).

در صورتی که گردشگری طبیعت را «شاخه‌ای از گردشگری طبیعی نیز خوانده‌اند که حفاظت از محیط زیست را ترویج نموده، توسعه پایدار را مورد حمایت قرار می‌دهد» (Manitoba Conservation Report, 2005). بر پایه‌ی تعریف ارائه شده از برای صنعت گردشگری طبیعت اصولی تدوین و اعلام گردیده است که به قرار زیراند:

گردشگری طبیعت و اصول آن

۱. تأثیر گذاری در محیط را به حداقل می‌رساند.
۲. احترام و آگاهی زیست محیطی و فرهنگی را ارتقاء می‌بخشد.

و بدون تعیین خط مشی‌های آتی امکان بهره برداری پایدار از منابع را با خطر روبرو می‌سازد. در مقاطعی هم ساختار قدرت و ضرورت حفظ منافع مشتریان در منطقه، دولت‌های محلی را وادار می‌سازد تا تأمین خواسته‌های گردشگران و عناصر وابسته به صنعت گردشگری را بر رفع نیازها و تقاضاهای جامعه میزبان مقدم شمرند در این راستا و به همین دلیل نظام‌های مدیریت محیط زیست اهمیتی اساسی پیدا می‌کند. با تدوین نظام‌های مدیریت محیط زیست، تعریف ابزار مدیریتی الزامی می‌گردد. هر مرحله از چرخه‌ی مدیریت محیط زیست ابزار، روش‌ها و سازوکارهای خاص خود را می‌طلبد. برای مثال کنیا با طراحی یکی از پایدارترین سیستم‌های مدیریت محیط زیست، توره‌ای هدایت شده را مهم‌ترین وسیله نیل به اهداف خود یافته است. توره‌ای هدایت شده کمترین صدمه را به محیط زیست وارد می‌کند و تمامی تأسیسات و امکانات لازم بر پایه سنن اجتماعات محلی طراحی گردیده و مدرن‌ترین امکانات را با ضوابط ناشی از سنت‌ها یک‌جا درهم آمیخته است. در صورتی که اگر نظارت صحیح وجود داشته باشد میزان آسیب‌ها به محیط زیست به حداقل می‌رسد (Teark, 1999).

آنچه که آمد گویای ضرورت پرداختن به مهمترین مفهوم گردشگری است که طبعاً گردشگری طبیعت را نیز در بر می‌گیرد. این مفهوم برنامه جامع گردشگری مشارکتی است. گام نخست در تدوین چنین برنامه‌ای مشخص کردن انواع جهانگرد و انواع جهانگردان است. عدم درک این تنوع در ایران به پیش فرض‌های غلطی جان داده است که گردشگری این صنعت پُرمنفعت فرهنگ ساز، آن هم در کشوری چون ایران که توانمندی گردشگری آن در جهان کم نظیر است را به تعطیلی کشانده و در آن بسته است. انواع جهانگرد که تنها یکی از آنان جهانگرد طبیعت است در کنار شناخت جاذبه‌های جهانگردی از یکسو و مطالعه و بررسی بازارهای جهانگرد فرست از سوی دیگر ستون فقرات هر برنامه جامع جهانگردی است (O'Garman, 2005).

زیرا جهانگردی طبیعت نیز حاوی ویژگی‌های مثبت جهانگردی به طور کلی است از آن جمله باید به آثار مثبت اقتصادی اشاره کرد، زیرا جوهر جهانگردی در آن است که افراد پولی را که در مکان دیگری پس انداز کرده‌اند در مکان ثالثی خرج می‌نمایند. مکان دوم برای ایجاد پول یاد شده هیچ هزینه‌ای نکرده است. لذا کل پول خرج شده در مکان دوم سود آورده تلقی می‌شود. پول به کف آمده از جهانگردی با ضریب افزایشی (Multiple Coefficient) همراه است. زیرا در جهات مختلف سرمایه گذاری می‌شود تا میزان بیشتری درآمد ایجاد کند. در مجموع درآمد جهانگردی شبیه کمک‌های بلاعوض عمل می‌نماید. اثر مثبت دیگر، اشتغال‌زایی جهانگردی است. پیش بینی شده است که تا سال ۲۰۱۵ میلادی از هر پانزده نفر یک نفر مستقیماً از جهانگردی امرار معاش خواهد کرد و از هر ۵ نفر غیرمستقیم یک نفر درآمد خود را مدیون جهانگردی می‌داند (Piran, 1991).

جهانگردی به عنوان موتور توسعه ملی نیز مقوله دیگری است که جهانگردی طبیعت روز به روز در آن نقشی مهم‌تر به کف می‌آورد. زیرا فقدان یا محدود بودن آثار منفی جهانگردی طبیعت سبب توسعه‌ای همراه با حفاظت محیط زیست خواهد شد که بازهم جوهر توسعه پایدار به حساب می‌آید (Garrison, 1989).

گردشگری طبیعت و برنامه ریزی

یکی دیگر از مفاهیم مهمی که با جهانگردی طبیعت رابطه‌ای تنگاتنگ دارد مفهوم نظام‌ها و ابزار مدیریت طبیعت است (Environmental Management Systems & Tools) که مخفف آن EMS یا EMS&T می‌باشد.

بررسی‌های انجام شده نشان داده است که رونق گردشگری طبیعت مهم‌ترین دلیل و انگیزه شکل دهی به نظام‌ها و ابزار مدیریت زیست محیطی به شمار می‌رود. زیرا ورود جهانگردان طبیعت گرا بدون برنامه‌ریزی دقیق

انواع جهانگرد

- حداقل می توان از ده نوع جهانگرد یاد کرد که عبارتند از:
- ۱- جهانگرد باستان شناس، که هدف او از گردشگری در درجه اول بازدید از مناطق باستانی و آثار باستانی است.
  - ۲- جهانگرد به مثابه انسان شناس، فرهنگ مادی و معنوی و خصایص فرهنگی هدف این گردشگر است.
  - ۳- جهانگرد ماجراجو، علاقمند به تجربه های منحصر به فرد، گاه خطر کردن و به دنبال تجربه های جدید.
  - ۴- جهانگرد گریخته از کار و فضای خودی استراحت، مهم ترین هدف این جهانگرد است.
  - ۵- جهانگرد مرفه، این جهانگرد طالب امکاناتی در سطح عالی و گران است.
  - ۶- جهانگرد جستجوگر، این جهانگرد علاقمند به کشف سرزمین های تازه و نا آشنا است. اجتماعات بکر و دست نخورده مهم ترین هدف این جهانگرد در زمینه انسانی-اجتماعی و فضا های دوراز دسترس و بدیع هدف مکانی، طبیعی اوست.
  - ۷- جهانگرد شکمبار، غذاهای متنوع، محلی، قومی-تقلات مهم ترین مساله ای جذب کننده این جهانگرد در درجه نخست است.
  - ۸- جهانگرد به عنوان محقق، این جهانگرد بازدید و مسافرت خود را نوعی کار میدانی تلقی می کند و بررسی آداب و رسوم، فرهنگ ها، مراسم و نظایر آن مهم ترین جلب کننده اوست.
  - ۹- جهانگرد انتقال دهنده، این جهانگرد به اختلاط فرهنگ ها و آموزش آنها از یکدیگر می اندیشد و خود انتقال دهنده فرهنگ خودش می باشد.
  - ۱۰- جهانگرد طبیعت، این جهانگرد طالب محیط زیست بکر و دست نخورده می باشد.
  - ۱۱- جهانگرد طالب لهو و لعب، این نوع جهانگرد به دنبال عیاشی و خوشگذرانی به اقصی نقاط جهان سر می زند (King, 1990).

پوریا پیروز در مقاله ای با عنوان مقدمه ای بر برنامه ریزی جهانگردی که از جمله معدود مقالات مرتبط با جهانگردی در دهه اول پس از انقلاب است، علاوه بر انواع جهانگرد، جاذبه های جهانگردی و بازارهای جهانگردی، تدوین برنامه جهانگردی را مستلزم شناخت سیستم کلی جهانگردی متشکل از زیرسیستم اکولوژیکی، زیرسیستم جمعیتی، زیر سیستم اجتماعی فرهنگی، زیرسیستم اقتصادی، زیرسیستم سیاسی و زیر سیستم اداری و تکنولوژیک و شناخت نظام فیزیکی جهانگردی می داند. نظام فیزیکی جهانگردی به زعم پوریا پیروز مقوله هایی چون حمل و نقل، تأسیسات اقامتی، قوانین و مقررات ورود و اقامت، معماری محیط و طراحی شهر و روستا، الگوهای اوقات فراغت، جاذبه های جهانگردی و نظام پولی و شرایط خرید و خارج کردن کالا را در بر می گیرد. تجزیه و تحلیل و ارزیابی نکات یاد شده در کنار تدوین راهبردهای جهانگردی هر کشور که آمج های مورد نظر در زمینه جهانگردی را در بلند مدت نشان می دهد و راه کارها که گام های منجر به راهبرد را تعریف می کند و بالاخره پروژه های موردی که مجموعه آنها در جهت راهبرد طراحی شده اند، برنامه جامع جهانگردی هر کشوری را مشخص می سازد. مفهوم مشارکتی نیز گویای دخالت آحاد مردم و سایر کنشگران مانند بخش خصوصی در فرایند برنامه ریزی است. حال که تا حدودی مفاهیم اساسی بحث معرفی شدند، جا دارد تا به بحث اصلی یعنی ضرورت جهانگردی به ویژه جهانگردی طبیعت در ایران پرداخته شود.

ضرورت برنامه ریزی طبیعت گردی در ایران

ایران کشوری است از هر لحاظ متنوع و با تنوع فوق العاده ای از نظر اقلیم روبروست، فقط کافی است درجه حرارت نقاط مختلف کشور در زمان های مختلف با یکدیگر مقایسه شود تا معلوم گردد که تفاوت درجه حرارت به ویژه در زمستان ها گاه به چهل درجه

۱. پرداخت پول و سایر حمایت‌های ملموس برای توسعه پارک‌های زیست محیطی و خدمات ارائه شده در پارک‌ها برای مدیریت منابع طبیعی.

۲. پیوند زدن جهانگردی تجاری به برنامه‌های حفاظتی محلی

۳. توسعه تسهیلات و تأسیسات پایدار جهانگردی برای به حداقل رساندن صدمه به محیط زیست.

۴. یاری رساندن در امر ترمیم صدماتی که دیگران خارج از گروه‌های جهانگرد زیست بومی به طبیعت وارد کرده‌اند.

۵. ترویج تحقیقات زیست بومی و برنامه‌های نجات طبیعت و حیات وحش.

۶. برنامه‌ریزی و ترویج ارتباط با معنا بین جهانگردان زیست بومی و مردم محلی.

۷. حمایت از بومیان محلی و حمایت از کسب و کار سنتی از طریق خریدن کالا و پرداخت برای خدمات. در کنار دستورالعمل‌های یاد شده بیانیه‌ها و منشورهای صادره که دائماً بر تعداد آنها افزوده می‌شود، استاندارد بسیار بالا و سختگیرانه‌ای را در برخورد با محیط زیست، هویت محلی، مردمان محلی، سنن و ارزش‌ها طلب می‌کنند. بیانیه تنوع بیولوژیکی و جهانگردی پایدار تنها یکی از چنین بیانیه‌هایی است که از سوی کنفرانس وزیران جهانگردی در زمینه تنوع زیستی و جهانگردی منعقد در ششم تا هشتم ماه مارس سال ۱۹۹۷ در برلین صادر شده است.

در این بیانیه به ۱۳ ماده و هفت اصل اشاره شده و کشورهای عضو به اجرای آنها متعهد شده‌اند. بیانیه‌های یاد شده به تدریج و با گذر زمان به سمت جهانگردی طبیعت گرایش یافته‌اند. بیانیه معروف گردشگری طبیعت کبک از معروف‌ترین آنها است. در چارچوب سال جهانی توریست طبیعت (سال ۲۰۰۲) و تحت رهبری برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (UNEP) و با همکاری سازمان جهانی جهانگردی (WTO)، بیش از

سائتی گراد می‌رسد، چنین تنوعی در درجه حرارت گویای وجود اقلیم‌های مختلف است. دکتر علیجانی در کتاب اقلیم شناسی سینوپتیک از اقلیم‌های متعددی بحث کرده و در شکل ۲۱-۵ صفحه ۲۰۰ کتاب مزبور این اقلیم‌ها مشخص شده‌اند (Alijani, 2001).

وی اقلیم‌های مختلف ایران را به سواحل خزر، سواحل جنوب، کوهپایه‌های شمال غربی زاگرس، چاله‌های مرکزی ایران از یم و زابل تا شاهرود تقسیم نموده ولی در شکل مورد بحث به هشت اقلیم تقسیم شده است (Alijani, 2001).

از سوی دیگر تنوع اقلیمی در ایران موجب شده تا توجه به مناطق حفاظت شده هر روز بیشتر شود و اکنون بیش از ۱۶۰ منطقه حفاظت شده تحت عنوان مناطق چهارگانه تا سال ۱۳۸۵ شناخته شده است (Darvishpoor, 2006) که در جدول و نمودار پیوست مشخص شده است.

این مناطق بخشی از جاذبه‌های جهانگردی ایران است که این کشور را از لحاظ رتبه جزو ده کشور اول جهان قرار داده و اکوتوریسم در ایران می‌تواند به عنوان عرضه و تقاضا چنانچه درست از آن استفاده شود موجب جذب هر چه بیشتر جهانگرد شود و سطح اشتغال را نیز در این مناطق بالا ببرد.

حفظ هویت محلی، گردشگری طبیعت و توسعه پایدار

واقعیت این است که یکی از اصول حاکم بر جهانگردی طبیعت احترام آگاهانه به ارزش‌ها، سنن و آداب و رسوم محلی است که برای گردشگری انتخاب می‌شود. این امر گاه تا سرحد وسواس نمودی عینی و بیرونی پیدا می‌کند و بر این اساس دستورالعمل‌های کلی جهانگردی طبیعت و دستورالعمل برای راهنمایان چنین جهانگردی شکل گرفته است.

برخی از چنین دستورالعمل‌هایی که نشانه توجه به شرایط بومی و حفاظت از محیط زیست است به قرار زیراند:

وحش نباید مورد آسیب گردشگران قرار گیرند. دولت موظف است با وضع قوانین و مقررات به طور جدی از منابع طبیعی و فرهنگی مقاصد گردشگری حفاظت نماید و گردشگران در چارچوب مقررات و با رعایت ضوابط از جاذبه‌های گردشگری بازدید و استفاده نمایند. تنها در چنین چارچوبی است که می‌توان تداوم کیفیت محصول گردشگری را تضمین نمود (Gunn, 2002).

چنانچه گردشگری طبیعت به گونه‌ای برنامه ریزی شده و منطقی به راه افتد، در آمد حاصل برای مردم محلی آن چنان اهمیت می‌یابد که خود حافظان قدرتمند زیست بوم خواهند شد. و نهایتاً موجب توسعه پایدار می‌شود که رابطه‌ای مستحکم بین این نوع توسعه و محیط برقرار می‌باشد. از طرفی می‌توان گفت توسعه پایدار شامل دو عنصر است که عنصر اول اشاره به فرایندی دارد که زندگی مردم را بهبود می‌بخشد و موجب تغییر در رفتارها، خواسته‌ها و روش ادارک افراد نسبت به محیط و دنیای پیرامون می‌شود و می‌توان گفت توسعه در سطح وسیع تر ابعاد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را در بر می‌گیرد. دومین عنصر براساس ابعاد سه گانه زیر تشریح شده است:

الف- پایداری زیست بومی یعنی اینکه توسعه باید با حفاظت از محیط سازگار باشد.

ب- پایداری عوامل فرهنگی اجتماعی که موجب افزایش کنترل انسان بر زندگی خود می‌شود.

ج- پایداری اقتصادی که توسعه باید از نظر اقتصادی با راندمانی بالا صورت گیرد.

با این مقدمه جا دارد به ضرورت این نوع گردشگری در شرایط امروز ایران بازگشته نکات مهمی یادآوری شود.

در شرایط کنونی و براساس آمارهای موجود، شکاف درآمدی بین دهک اول و آخر در محیط‌های شهری ۱۷ برابر و در محیط‌های روستایی ۲۲ برابر است. نسبت کل در جمعیت کشور ۱۹ برابر است. همچنین آخرین گزارش بانک مرکزی ایران Social welfare Quarterly

یک هزار مشارکت کننده از ۱۳۲ کشور جهان که در برگیرنده بخش مهمی از کنشگران دخیل در امر جهانگردی بودند از ۱۹ تا ۲۲ ماه مه سال ۲۰۰۲ میلادی در شهر کبک کانادا گرد هم آمدند. در این بیانیه پس از مقدمه‌ای مشروح ۱۶ ماده را مصوب کرده و ۱۹ دستورالعمل برای حکومت‌های ملی، منطقه‌ای و محلی و دو دستورالعمل جامع برای بخش خصوصی ارائه نموده است. چه در موارد مصوب و چه در ۲۱ دستورالعمل پیشنهادی، مساله توسعه پایدار زیست بومی، حفاظت از محیط زیست و میراث فرهنگی، توجه به تعادل اقتصادی- سیاسی و حساسیت درباب ویژگی‌ها و هویت محلی کرارا مورد تأکید قرار گرفته است (Québec Declaration On Eco Tourism May 2002).

مدارک و منابعی که به آن اشاره گردید، نشان می‌دهد که چنانچه گردشگری طبیعت آگاهانه و با برنامه ریزی جامع به راه افتد از یکسو با ضوابط و اصول حاکم در جمهوری اسلامی ایران تضاد نخواهد داشت و از سوی دیگر نه تنها زیانی بر محیط زیست وارد نخواهد کرد، بلکه آگاهی زیست محیطی را در کشور ارتقاء بخشیده، منابع ارزشمندی را به این بخش سرازیر خواهد کرد و زمینه ارتقاء کیفیت زیست بوم را فراهم و از صدماتی که همه روزه بر محیط زیست کشور وارد می‌گردد جلوگیری به عمل می‌آورد. از طرفی اگر به بهانه حفظ منابع طبیعی و محیط زیست مردم از بهره برداری از منابع طبیعی محروم شوند این امر احتمالاً به معنای از دست دادن فرصت‌های درآمدزا است (Douswill, 199).

گردشگری پایدار نیز تأکید بر ایجاد توازن در توسعه گردشگری از طریق رویکردها و سیاست‌های نوین بخش خصوصی و دولتی در آینده دارد کاربرد اصول پایداری در توسعه گردشگری به این معناست که هتل‌های ساحلی نباید باعث آلودگی سواحل و از بین رفتن چشم اندازهای زیبای طبیعی شوند، دامنه کوه‌ها نباید با ریختن زباله‌ها آلوده گردد، همچنین منابع کمیاب طبیعی و حیات

هدف جهانگردی طبیعت است از قشم، چابهار، کرمان و بم، کویر مرکزی، لوت، خراسان تا آذربایجان، کرانه‌های دریای خزر و سلسله جبال زاگرس گسترده است. نکته مهمی در این مساله نهفته است، توسعه سرمایه دارانه شدیداً ناهمگون و نامتعادل (Uneven) می‌باشد که از ذات سرمایه‌داری بر می‌خیزد. نیل اسمیت (Neil Smith) در اثر ارزشمند خویش تحت عنوان «توسعه ناهمگون- نامتعادل، طبیعت، سرمایه و تولید فضا» چاپ سوم ۱۹۹۱ به نحوی عالمانه نشان داده است که چگونه سرمایه در شکل فضای تولید شده و نوع تمرکز حاکم بر آن مداخله می‌نماید و در نتیجه سلسله مراتبی از فضاهای فوق‌العاده توسعه یافته تا فوق‌العاده عقب مانده، پدید می‌آورد. چنین امری در شرایط اقتصاد جهان سومی به شدت تشدید می‌شود. فضا در جهان سوم با الگوی مصرف، تولید می‌گردد و با تغییرات الگوی مصرف، دگرگون می‌شود. این امر در کشورهایی که از منابع طبیعی قابل صدور، مانند نفت برخوردارند به شدت تشدید می‌گردد. گرچه در ایران به علت کاهش نرخ رشد جمعیت شرایط تمرکز فضایی، تا حدودی تعدیل شده است، لیکن هنوز نزدیک به یک چهارم جمعیت کشور در فضای ۵۰ کیلومتری پیرامون تهران ساکن شده‌اند. چنین تمرکز جمعیتی سبب می‌گردد که چرخه معیوب جمعیت- امکانات، امکانات- جمعیت بیشتر تحقق یابد و سرمایه‌گذاری‌های عمده به سمت تهران سرازیر می‌شود. زیرا نرخ سود با اندازه مکان رابطه‌ای مستقیم پیدا می‌کند. در نتیجه عقلانی خواهد بود که تهران هدف بخش عمده سرمایه‌گذاری‌ها گردد. این واقعیت اقتصاد سیاسی هر روز ناهمگونی و عدم تعادل فضایی را تشدید می‌کند. از سوی دیگر در اثر چنین شرایطی سرمایه تمامی نقاط کشور از طریق تهران به امید سود بیشتر زهکشی می‌شود. در نتیجه سرمایه تولید شده در اقصی نقاط ایران مثلاً در بخش کشاورزی- دامداری- صنایع دستی و نظایر آن در محل تولید سرمایه‌گذاری نمی‌گردد. لذا تولید و مشکلات آن ثمری برای محل

(No) 16 Pring, 2005 گویای افزایش ضریب ... در اقتصاد ملی است. این موضوع شاخص افزایش فقر است. گرچه رقم دقیق افراد درگیر فقر مطلق و فقر نسبی معمولاً در دست نیست و به علت غیر واقعی بودن خط فقر و حداقل درآمد لازم در سراسر جهان با کم شماری همراه است، لیکن اطلاعات موجود نشان دهنده وجود حداقل ۱۸ درصد جامعه شهری و ۲۲ درصد افراد جامعه روستایی در شرایط فقر نسبی و ۱۱ درصد جامعه شهری و ۲۲ درصد جامعه روستایی در زیر خط فقر مطلق است. در سال ۱۳۸۵ حداقل سه میلیون نفر بیکار در کل کشور وجود داشته است. توسعه انسانی سال ۲۰۰۴ میلادی نمره ایران را ۰/۷۳۲ یعنی رتبه یکصد و یکم در بین یکصد و هفتاد و هفت کشور اعلام کرده است. نمره قبلی ایران برابر ۰/۵۶۵ بوده است که نشان دهنده تنزل جایگاه ایران است.

ارقام یاد شده در شرایطی رخ می‌دهد که از هر سه نفر ایرانی، یک نفر در گروه سنی ۲۰ تا ۲۹ سال قرار دارد که به معنای تعلق او به گروه فعال جمعیت می‌باشد. جمعیت زیر ۱۵ سال که در سال‌های آتی به ترتیب به جمعیت جویای کار بدل می‌گردد. ۳۲/۶ درصد جمعیت کشور یا یک سوم جمعیت است.

از سوی دیگر با تأسیس دانشگاه‌های دولتی، حداقل یک دانشگاه در هر استان و احداث دانشگاه آزاد اسلامی در اقصی نقاط کشور، خیل عظیمی از دارندگان مدرک تحصیلی همه ساله فارغ‌التحصیل خواهند شد که امکان جذب حتی یک سوم آنان در شرایط موجود اقتصاد کشور وجود ندارد. توسعه جهانگردی طبیعت به علت گستردگی و غنای آن در کشور می‌تواند بخش مهمی از تحصیل کردگان را به خود جذب نماید و از بیکاری گسترده دانش‌آموختگان دانشگاهی بکاهد که آثار منفی گسترده‌ای دارد. ضمناً فراموش نباید کرد که جهانگردی طبیعت از تمرکز اشتغال و توسعه در نقاط محدودی جلوگیری می‌نماید. زیرا توانمندی‌های طبیعت کشور که

مربوطاند. گروه دوم گزاره‌هایی است که شرایط ایران را مورد بحث قرار می‌دهد و بالاخره گروه سوم از پیوند این دو مقوله سخن به میان می‌آورد. جا دارد تا با بیان خلاصه مهم‌ترین گزاره‌ها، از بحث حاضر جمع‌بندی مختصری ارائه گردد.

۱- گردشگری طبیعت به علت ماهیت دوستداری طبیعت مندرج در آن چنانچه آگاهانه به کار گرفته شود، نه تنها به نابودی محیط زیست منجر نمی‌گردد که برعکس خود محرک حفاظت و باز زنده سازی زیست بوم محسوب می‌شود. طی سالیان متمادی گردشگری به عنوان "صنعت پاک" و عاری از هر گونه آثار منفی تلقی می‌شد اما اکنون این تصور وجود ندارد و غالباً به احتمال اثرات منفی آن آگاهند.

۲- گردشگری زیست بومی با درآمدی که برای مردم محلی به ارمغان می‌آورد، آنان را به حفظان برجسته محیط زیست بدل می‌سازد و در نتیجه به نوعی فرایند توانمندسازی و مقتدر سازی به حساب می‌آید.

۳- گردشگری طبیعت جزئی تفکیک ناپذیر از توسعه پایدار محسوب می‌شود و می‌تواند پیشاهنگ توسعه پایدار ملی تلقی گردد.

۴- گردشگری طبیعت بنا به ماهیت به حفظ و معرفی هویت محلی، میراث فرهنگی و ویژگی‌های منحصر به فرد فرهنگ مادی و معنوی کشور و ارزش‌ها و هنجارهای بومی می‌پردازد.

۵- ماهیت گردشگری طبیعت و ویژگی‌های گردشگران طبیعت گرا، با شرایط، قوانین و قواعد جمهوری اسلامی ایران هماهنگ است و به دلیل ویژگی سنی گردشگران، پایگاه اجتماعی-اقتصادی و سطح سواد کم‌ترین مشکل و درگیری در زمینه قوانین دین مبین اسلام و رعایت آن قوانین پدید می‌آورد.

۶- کشور ایران با بیش از ۷۰ میلیون جمعیت به دلیل سال‌ها تبعیت از توسعه برون‌زا به نحوی نامتعادل و ناهماهنگ رشد کرده است بیکاری و شکاف طبقاتی

تولید در بر ندارد. در عین حال همان سرمایه تولیدی به بزرگ‌تر شدن شکاف منطقه‌ای کمک کرده، تهران و محیط پیرامون آن را نیز هر لحظه متورم و متورم‌تر می‌گرداند.

برعکس چنین تحول فضایی-جغرافیایی نامتعادل و ناهمگونی، جهانگردی طبیعت به اجبار به توسعه مناطق کشور آن هم توسعه‌ای دوستدار طبیعت منجر می‌گردد و سبب تعادل فضاهای جغرافیایی می‌شود.

فدراسیون پارک‌های ملی و طبیعی، گردشگری پایدار را شامل تعادل در تمام اشکال توسعه گردشگری، مدیریت و فعالیت‌هایی می‌داند که منجر به حفاظت، انسجام و تقویت منابع محیطی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و ماندگاری آنها شود (Ratz, 1996).

نهایتاً این که در ارتباط با گردشگری طبیعت نوعی از گردشگری از دیدگاه آشکرافت مطرح شده که با اتخاذ یک رهیافت سنتی همراه است و در این رهیافت گردشگری مهم، دیداری، فنی و سبز به عنوان یک مفهوم وجود دارند که وی ویژگی‌های یک گردشگری سبز را این چنین بر می‌شمرد:

۱- در مقیاس کوچک است.

۲- از نظر اجتماعی و محیط زیست باملاحظه است.

۳- از ویژگی روستا، زیبایی، فرهنگ، تاریخ، حیات وحش آن استفاده می‌کند.

۴- از طریق کنترل محلی فعالیت می‌کند.

۵- ارزش آگاه است.

۶- از ساختمان‌های موجود و زمین متروک استفاده می‌کند.

۷- موافق حمل و نقل عمومی است.

۸- فایده‌های حفظ و بازآفرینی دارد (Bonifiss, 2001).

نتیجه‌گیری

مرور مقاله حاضر سه گروه گزاره را مطرح می‌سازد. نخست گزاره‌هایی است که به گردشگری طبیعت

- Garrison, L. (1989). *Tourism Wave of the Futwe?*. World Development, UNDP.
- Global Organization of Tourism. (2000). "National and Regional Tourism Planning". Translated by Abdolazadeh, Mahmoud. Tehran: Bureau for Cultural Research Press.
- Global Organization of Tourism. (1998). "Tourism in Comprehensive Perspective". Translated by Parsaian, Ali and A'rabi, Mohammad. Tehran: Bureau for Cultural Research Press.
- Gunn, C. A. (2002). *Tourism Planning, Concepts, Basice, Cases*. New York and London: Routledge.
- Hall, D. and G. Richards (2002). *Tourism and Sustainable Community Development*. By: Rutledge
- Kazemi, M. (2006). *Tourism Management*. Tehran: The Center for Studying and Compiling University Books in Humanities (SAMT).
- King, A. D., C. (1990). *Urbanism and The World Economy* London: Rutledge.
- Mathieson, A. and G. Wall (1982). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. Harlow: Longman.
- Mieczkowski, Z. (1995). *Environmental Issues of Tourism and Recreation*. Lanham, MD: University Press of America .
- O' Garman, K. D. (2005). Modern Hospitality: Lessons from the past, *Journal of Hospitality & Tourism Management*, 2:14-151.
- Parris, R.(1997). Tourism and Cultural Interaction Issues and Prospects for Sustainable
- موضوعاتی است که باید بدان‌ها پرداخته شود و ضمناً تعادل بین مناطق در دستور کار قرار گیرد.
- ۷- گردشگری طبیعت در تمامی نقاط کشور به دلیل توانمندی‌های زیست محیطی ایران و تنوع اقلیمی کم نظیر کشور، می‌تواند به راه افتد. لذا عدم تعال مکانی- جغرافیایی کنونی می‌تواند از طریق گردشگری زیست بومی متوقف شود.
- ۸- گردشگری طبیعت به دلیل ماهیت توسعه‌ای آن و برعکس سایر صنایع که در اثر خودکار شدن اشتغال‌زایی پایینی دارند، شدیداً اشتغال‌زا است. در نتیجه به علت پراکندگی مناطق مستعد جهانگردی طبیعت از مهاجرت انبوه جویندگان کار به تهران جلوگیری کرده، به جذب بیکاران در رده‌های سنی و تحصیلی مختلف مبادرت نماید.

منابع

Ali jani, B. (2002). *Climatology*, Tehram: Samt publisher.

Alvani, M. (1994). *Tourism Principals and Essentials*. Tehran: Foundation for Oppressed and Crippled Press.

Boni Fiss, P. (2001). *Tourism Management*. Translated by Abdolazadeh, Mahmoud. Tehran: Bureau for Cultural Research Press.

Darvishpoor, A. A. (2006). *Atlas of Iran*. Tehran University Pulishing.

Douswill, R. (1999). *Tourism Management*. Translated by A'rabi, Mohammad and Izadi, Davoud. Tehran: Bureau for Cultural Research Press.

Fennell, A. D. (2003). *Ecotourism, An Introduction*. London: Rutledge

Development in culture, Tourism, Development: Crucial Issues for the exist Century. *Proceeding of a Round table June*. Paris, UNESCO.

Piran, P. (2002). *Poverty Alleviation in Sistan & Blanchesten: The Case of Shirabad / UNDP* ,.

Piran, P. (1991). *Tourism Revolution and its Necessity in Iran*. Iran Nationwide Quarterly, First Year, Number 2.

Ratz, T. (1996). Sustainable Tourism Development in Evo Finland. Paper *the Natune XPO 96 International Conference*. Budapest, Hungary, Agust.

Smith, N. (1991). *Uneven Development Nature. Capital & the Production of Space*, Cambridge, MA, Basil Black Well,

Social Welfare Quarterly. (2005). *Collection of Essays: Iran of Today- Crisis and Threats*. Forth Year, Number 16, Spring.

Tearek, P. (1999). *Consideration for Tourism Industry and Leisure Industry*. Translated by Ahmadi, Morteza and Pourmovahedi, Javad. Tehran: Iranian Society Press.

The Files of Manitoba Conservation Reports (2005). UNDP- DTIE Sustainable Development.

